AFRIKA-INSTITUUT LEIDEN

JONGSTE POLITIEKE ONTWIKKELINGEN IN TUNESIË

SAMENGESTELD DOOR
Dr L. ADAM

26 : -
1.36

n Ind
n. RSITAIRE PERS LEIDEN
LEIDEN — 1951

JONGSTE POLITIEKE ONTWIKKELINGEN IN TUNESIË

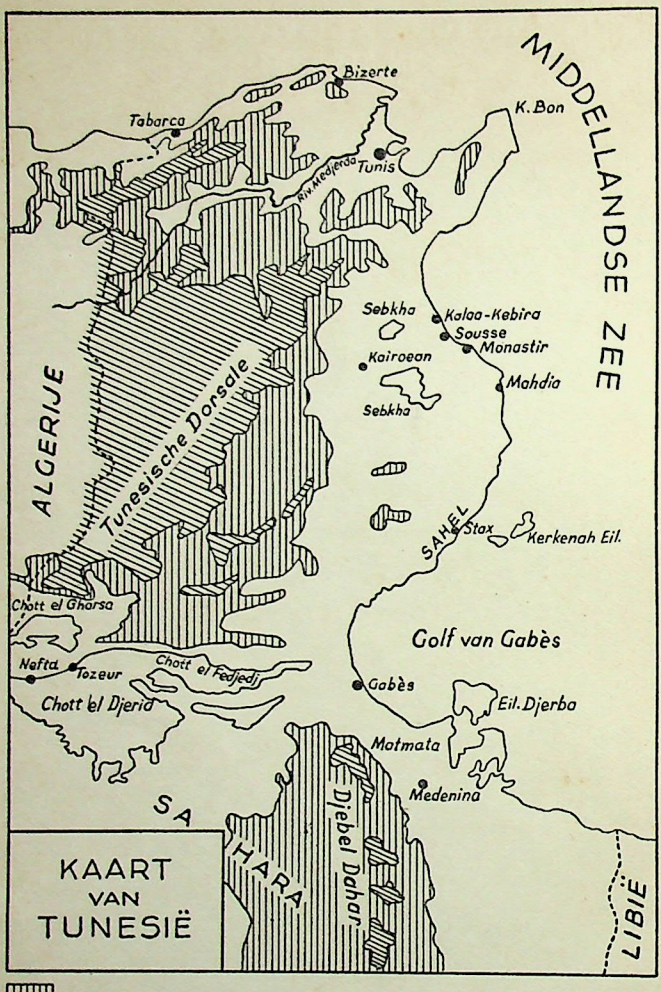

Streken van 200 à 500 m hoogte.

Streken van meer dan 500 m hoogte.

Sebkha = meren, die in de zomer in de regel uitdrogen.

26:—
16

AFRIKA-INSTITUUT LEIDEN

JONGSTE POLITIEKE ONTWIKKELINGEN IN TUNESIË

SAMENGESTELD DOOR
Dr L. ADAM

UNIVERSITAIRE PERS LEIDEN
LEIDEN — 1951

Lembaga Kebudajaan Indonesia
„Kon. Bataviaasch Genootschap
van Kunsten en Wetenschappen"

PERPUSTAKAAN NASIONAL RI.
Tanggal : 24 April 2012
No. Induk : 35866/PN-MUSEUM/'12
BIB - ID :
Beli / Hadiah : Ex. Museum

Lemb. Kebudajaan Ind.
Kon. Bat. Gen. Perpustakaan
tanggal 4-7-1951
asal-usul No. 1105

INHOUD

Bladz.

HOOFDSTUK I. INLEIDING 1
1. Tunesië in het brandpunt van de belangstelling 1
2. Het protectoraat 2
3. Wat het Franse bewind tot stand bracht 3
4. Bevolking 3
5. Een gearabiseerde en Mohammedaanse bevolking 4
6. Het Mohammedanisme 4
7. Geringe bevolkingsdichtheid 4
8. Hoog accres der Inheemse bevolking 5
9. Watergebrek 5
10. Europese landbouw 6
11. De Franse „blijvers" 6

HOOFDSTUK II. NATIONALISTISCHE BEWEGINGEN .. 7
1. Begin van het nationalisme 7
2. Het programma van de Destour 7
3. De Bey sympathiseert met de Destour 8
4. Ontbinding van de Destour 8
5. Scheuring in de Destour 9
6. De westerse propagandamiddelen van de Neo-Destour. 9
7. Geen vast Frans regeringsbeleid 10
8. De Neo-Destour vestigt haar hoop op het Volksfront. 10
9. De Neo-Destour verliest haar bezadigde leider 10
10. De Neo-Destour ontbonden 10
11. Uitingen van Tunesische loyaliteit in 1938 en 1939 .. 11
12. De houding der Tunesische nationalisten in bezettingstijd. 12
13. Generaal JUIN zet de Bey af (Mei 1943) 12
14. Felle oplaaiing van het nationalisme 13
15. De oprichting van de U.G.T.T. (1946) 14
16. Een onafhankelijkheidsverklaring 14
17. BOURGUIBA zoekt contact in Cairo en Amerika 14

Bladz.

HOOFDSTUK III. DE NA-OORLOGSE HERVORMINGEN VAN DE RESIDENTEN-GENERAAL MAST EN MONS. 16
1. Het begin van de heropbouw 16
2. Twee soorten van centrale organen: ministeries en „directions" 16
3. De hervormingen in het centraal bewind 17
4. Toenemende medezeggenschap van Tunesiërs in het regeren van hun land 17
5. Franse adviseurs naast Tunesische ministers 18
6. Wat de nationalisten van deze hervormingen vinden. 18
7. Geen parlement 18
8. Geen algemeen kiesrecht..... 19
9. Geen meerderheid van Tunesiërs in de volksvertegenwoordiging 19
10. Overige hervormingen 20

HOOFDSTUK IV. TUNESIË OP WEG NAAR DE AUTONOMIE 21
1. De Bey schaart zich aan de zijde der nationalisten. 21
2. Het laatste program van HABIB BOURGUIBA 21
3. Voorstellen van een gematigd Tunesiër..... 22
4. De Franse socialistische partij wil de onafhankelijkheid van Tunesië 22
5. Afkeuring van de „politique à la semaine" 22
6. Het regeringsprogramma van de nieuwe Resident-generaal..... 23
7. Het nieuwe ministerie 24
8. Een lid van de Neo-Destour in het ministerie 24
9. De Neo-Destour geeft haar non-coöperatie-politiek op 24
10. In de raad van ministers evenveel Fransen als Tunesiërs 25
11. Geen Franse adviseurs van de Tunesische ministers meer 25
12. Verdergaande hervormingen te verwachten 25
13. Tunesië nog niet bereid tot opname in de Franse Unie. 26

HOOFDSTUK V. SLOTBESCHOUWINGEN 27

NASCHRIFT 30

NOTEN 31

LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR 35

HOOFDSTUK I

INLEIDING

1. Tunesië in het brandpunt van de belangstelling.

In de maanden April, Mei, Juni en Juli van dit jaar had Tunesië — het Franse protectoraat tussen Algerije en de voormalige Italiaanse kolonie Libië gelegen — de bijzondere aandacht van Regering en pers in Frankrijk, ja zelfs van de buitenlandse pers, ook de Nederlandse.

Een reeks van gebeurtenissen duidde op onrust in verschillende Tunesische en Franse kringen. De oorzaak hiervan was de door de Verenigde Naties genomen beslissing ten aanzien van het aangrenzende Libië: uiterlijk 1 Januari 1952 zal het, namelijk, geen kolonie, maar een onafhankelijk land zijn. Zo'n radicaal besluit moest natuurlijk wel onder die Tunesiërs, die nu al ruim 20 jaren lang hun nationalistische idealen verkondigden en met allerlei middelen trachtten te verwezenlijken, de vraag doen rijzen: waarom Tunesië ook niet onafhankelijk?

Het behoeft dus geen verwondering te baren, dat de bekendste dezer leiders HABIB BOURGUIBA [1]) in April en Mei 1950 in Parijs vertoefde, om contact te zoeken met Franse politieke partijen en misschien ook wel met de Regering, om de wensen van zijn partij bekend te maken en invloedrijke personen voor zijn denkbeelden te winnen. Maar ook het Tunesische staatshoofd, de B e y, en zelfs de hoge Franse Regeringsvertegenwoordiger in Tunesië, de Resident-generaal MONS, richtten beiden zich tot Parijs met het voorstel, om tot spoedige staatkundige hervormingen over te gaan, terwijl de Socialistische partij in Frankrijk zich op een in Mei gehouden congres uitsprak voor een onafhankelijkheid van Tunesië binnen afzienbare tijd.

Wat om de oude wereldzee gebeurt is, dunkt ons, ook voor Nederlanders van zóveel belang, dat wij het de moeite waard achtten, om van de jongste staatkundige ontwikkelingen in het strategisch

zo belangrijke Tunesië een korte samenvatting te geven, echter niet zonder de noodzakelijke inleidende inlichtingen over de status van het land, over zijn inwoners en de nationalistische stromingen onder de Tunesiërs.

2. Het protectoraat.

Toen de Franse Regering onder leiding van JULES FERRY — de man, die later de befaamde grondlegger van het Franse imperium zou worden — in 1881 met een niet zonder reserve verleende instemming van het Parlement [2]) besloot tot een gewapend optreden in Tunesië lag het niet in haar voornemen, om dit gebied, dat in naam onder Turkse heerschappij, maar in werkelijkheid al sedert het begin van de 19e eeuw onafhankelijk was, te annexeren [3]), zoals ten opzichte van het buurland Algerije in 1830 was geschied. Zij gaf de voorkeur aan een toen voor Frankrijk nieuwe vorm van heerschappij : het protectoraat.

Wat dit protectoraat op papier betekent kan men lezen in de twee tractaten, die Frankrijk met de Bey van Tunesië sloot, het eerste op 12 Mei 1881 in Kassar Saïd, een zomerverblijf van de Bey, bij Bardo gelegen, en het tweede op 8 Juni 1883 te Marsa eveneens een Vorstelijk buitenverblijf [4]).

In het kort gezegd, wordt nu de status van Tunesië voortaan : een rijk — door de Fransen „régence", regentschap, genoemd — dat opgehouden heeft onafhankelijk te zijn; een rijk, dat weliswaar door zijn eigen staatshoofd de Bey, die het voortbestaan van zijn dynastie verzekerd weet, wordt geregeerd, maar wiens macht aanmerkelijk beknot wordt; een Bey, immers, die geen verdrag met enige mogendheid mag aangaan zonder toestemming van Frankrijk; een Bey, die de door Frankrijk nodig geachte administratieve, justitiële en financiële hervormingen heeft uit te voeren.

Naast de Bey komt de machtige man te staan, die de Franse Regering vertegenwoordigt, de Resident-generaal, die rechtstreeks staat onder de Minister van Buitenlandse Zaken te Parijs. Hij heeft toe te zien, dat de tractaten naar behoren uitgevoerd worden en is in de betrekkingen tussen de Regeringen beider landen de tussenpersoon.

Ziehier de summiere inhoud der verdragen. Maar wat aan deze regelen relief en leven geeft, dat is hun toepassing. Juist is de opmer-

king van de bekende, reeds overleden hoogleraar GIRAULT [5]), dat de tekst der tractaten zelfs minder betekenis heeft dan het karakter en het temperament van de twee hoofdpersonen, die in nauwe samenwerking over land en volk hebben te regeren. „La manière dont le représentant de l'Etat protecteur s'entend avec le souverain protégé, les liens d'amitié ou de sympathies mutuelles qui peuvent s'établir entre eux, constituent des facteurs importants". Inderdaad, wie in het vroegere Nederlands-Indië van nabij het stelsel van de zogenaamde „zelfbesturende of zelfregerende rijken", die dezelfde status hebben als de Franse protectoraten, heeft meegemaakt zou deze woorden van GIRAULT volkomen kunnen onderschrijven, maar hij zal ook beseffen, dat bij het moderniseren en democratiseren van het regeerstelsel in zulke rijken nog wel meer factoren en ook meer persoonlijkheden een rol van betekenis gaan spelen.

3. Wat het Franse bewind tot stand bracht.

Wat Frankrijk aan Tunesië sinds 1881 gebracht heeft is niet gering : orde op het financiëel beheer van de staatskas, rust en veiligheid, een 18500 kilometer-lang wegennet, 1700 kilometer spoorwegen, de aanleg van vier grote havens, een levendige handel met uitvoerproducten als vruchten, vee, wol, granen, alfa, kurk, maar vooral de phosphaten. Het met granen bebouwde oppervlak werd verdubbeld ; het aantal olijfbomen groeide aan van 8 tot 20 millioen. Aantal en qualiteit van de veestapel worden vergroot, de visserij bevorderd, het onderwijs aan Tunesiërs georganiseerd, de gezondheidszorg en de bestrijding van ziekten zodanig geëntameerd, dat de bevolking tot het driedubbele aangroeide.

4. Bevolking.

De volkstelling van November 1946 leverde de volgende resultaten op :

Europeanen		Tunesiërs	
Fransen	143.977	Mohammedanen	2.832.978
Italianen.....	84.935	Joden	70.971
Maltesers	6.459	Overigen	87.454
Andere Europeanen	4.178		
Totaal	239.549	Totaal	2.991.403

Totaal generaal : 3.230.952.

5. Een gearabiseerde en Mohammedaanse bevolking.

Van de Inheemse bevolking van geheel Frans Noord-Afrika zijn de Tunesiërs wel het meest gearabiseerd. Slechts 1 % van hen — tegen 29 % in Algerije en 40 à 42 % in Marokko — spreekt nog een inheemse taal [6]). De oorzaak daarvan is wellicht, dat Tunesië niet die ontoegankelijke gebieden als Kabylië en de Aurès in Algerije en het Atlasgebergte in Marokko kent. Om die reden is, volgens DESPOIS [7]), het ook het meest geïslamiseerd.

6. Het Mohammedanisme.

Het Mohammedanisme, aan het einde van de zevende eeuw hier door de Arabieren gebracht, heeft een veelbewogen geschiedenis van de strijd tussen rechtzinnigen en niet-rechtzinnigen beleefd. Tenslotte hebben de eersten, de Soennieten, gezegevierd. In hun plichtenleer volgen de Tunesische Musulmannen de Malikitische school; de weinige Turkse afstammelingen volgen de Hanafitische school. Een restant van de oude afvallige groepen is de secte der Ibadieten [8]) op het eiland Djerba en in het Zuiden van Tunesië.

De verering van heiligen of maraboet's en het veel voorkomen van mystieke broederschappen (taréka's) zijn typische kenmerken van de Maghribijnse Islam; hun betekenis en politieke invloed schijnen af te nemen, misschien wel ook omdat de Fransen steeds op hen gesteund hebben [9]). Een veelverbreide instelling is de ook in het Mohammedaanse recht wortelende haboes, elders in de Mohammedaanse landen wakf genoemd, d.z. goederen in de dode hand waarvan het gebruik of de opbrengst aan bepaalde personen of aan een nader aangewezen doel ten goede moet komen. Hieronder zijn uitgestrekte stukken grond.

Belangrijke Mohammedaanse centra zijn de schilderachtige, aloude heilige stad Kairoean, in 670 gesticht en lange tijd de hoofdstad van de Arabische provincie Ifriqya (arabisering van „Africa", de naam van de Romeinse provincie) en Tunis met zijn Zitoena-moskee waaraan een bekende Mohammedaanse hogeschool naar de trant van de Azhar in Caïro, is verbonden [10]).

7. Geringe bevolkingsdichtheid.

De bevolkingsdichtheid is over het algemeen laag, minimaal natuurlijk in de Sahara (buiten de oases) en het gebied van de zeer uitgestrekte [11]) chott's, uitgedroogde zoutmeren ten noorden, zuiden en oosten van de dichtbevolkte oases Tozeur en Nefta.

Wat hoger zijn de cijfers (10 à 40 zielen per km²) in het noordelijker gelegen steppengebied, eens uit welvarende Romeinse kolonies bestaande, maar in de 11e eeuw door twee binnengevallen meedogenloze plunderende Arabische Bedoewienenstammen, de Hilallieten en de Soeleimieten, zodanig gedevasteerd, dat tot op de huidige dag de welvaart er niet meer teruggekeerd is [12]) en de bevolking er nog een nomadisch en semi-nomadisch leven leidt.

In de vruchtbaarder streken van de Tell, het meest regenrijke noordelijke gebied zijn, voornamelijk om en bij Bizerte en Tunis dichterbevolkte arealen ook aan de Oostkust, de olijvenrijke Sahel (= vlakte) bij Sousse, op de Kerkennah-eilanden en het eiland Djerba, zomede in de bovengenoemde oases van Tozeur en Nefta. Hier en daar komen de cijfers wel boven de 150 zielen per km².

8. Hoog accres der Inheemse bevolking.

Een demografisch gegeven van gunstige maar ook van onrustwekkende betekenis is het hoge accrescijfer der Inheemse bevolking; over de laatste 10 jaren was het niet minder dan ongeveer 25 %, tegen 19 % op Java over de periode 1920—1930.

Aangezien Tunesië een agrarisch land is en van een verdere industrialisatie niet veel verwacht wordt en uitbreiding van het landbouwareaal vrijwel niet meer mogelijk is, moet de oplossing van het demografisch probleem gezocht worden in een intensifering van de landbouw mede om aan de toenemende vraag naar voedselgewassen te voldoen [13]). Die oplossing is echter in dit droge land niet eenvoudig.

9. Watergebrek.

„De beste Resident-generaal is de regen" zeggen de Tunesiërs [14]). De regenval is niet alleen onregelmatig over het land en over het natte seizoen (van September tot Mei) verdeeld [15]), maar wisselt ook sterk van jaar tot jaar.

Zo waren alle vijf jaren der periode 1943—1947 arm aan regens. Cijfers van jaargemiddelden zeggen dus weinig. Evenzo die van het aantal gemiddelde regendagen (dat toch al gering is [16]), aangezien ook over de regendagen de hoeveelheid hemelwater zeer uiteenloopt. Op een dag met een hevige, maar kortdurende stortbui, kunnen dagen met zeer weinig regenval volgen. De zware buien veroorzaken dan nog bovendien in de vele ontwoude gebieden erosie.

10. Europese landbouw.

Intensief is de Europese landbouw in Noord-Tunesië. De Franse tarwe-verbouwers hebben met hun „dry farming", machinale bewerking en zaadselectie de productie sterk opgevoerd. In 1946 wisten zij gemiddeld uit een ha grond viermaal zoveel quintalen tarwe te halen als de Tunesische landbouwers [17]).

De schrijver van het artikel in World today 1948 [18]) schat het aantal Europese grondeigenaren op 3.000, hun grondbezit op 1 millioen ha ; iets minder dan de helft hiervan is in handen van Fransen ; de rest wordt hoofdzakelijk geoccupeerd door Italiaanse kleingrondbezitters, die wijnbouwers zijn. Indien deze cijfers juist zijn, dan is $^1/_3$ deel van de bebouwbare gronden in het bezit van Europeanen.

11. De Franse „blijvers".

Onder de 143.977 Fransen, waarvan velen genaturaliseerde Italianen en andere vreemdelingen zijn, is een groep, die in Tunesië geboren en getogen is en dit land als hun vaderland beschouwt. Hun aantal kan zeker op meer dan 50 %, misschien wel 70 % van het totale aantal Fransen geschat worden ; tot deze „blijvers" behoren niet alleen de kolonisten, maar ook lagere ambtenaren, handelslieden, enz.

Het is vooral deze groep van Fransen, die zeer gekant is tegen de nationalistische aspiraties van de Tunesiërs van welker uitingen een kort geschiedkundig overzicht in het volgende hoofdstuk gegeven zal worden.

HOOFDSTUK II

NATIONALISTISCHE BEWEGINGEN[19])

1. Begin van het nationalisme.

Als overal elders in „koloniaal" gebied, werd het nationalisme in Tunesië geboren in de kringen van hen, die hun dorst aan kennis aan Franse middelbare scholen in Tunesië of universiteiten in Frankrijk, doch ook aan de hogeschool van de Zitoena-moskee hadden gelaafd, maar lang niet altijd aan de zo vurig begeerde staatsruif — op de best-betaalde plaatsen door vele Fransen bezet — mocht mee-eten.

Al vóór de eerste wereldoorlog waren onder invloed van de Jong-Turkse beweging enige uitingen van nationalisme te bespeuren, die in 1911 in een bloedige opstand uitliepen [20]). Een der leiders, de sjech Abd El Aziz Taalbi, werd uit het land gebannen en trok naar Parijs waar hij de „Jong-Tunesiërs" aantrof, die in 1919 onder de indruk van Wilson's zelfbeschikkingsrecht der volkeren begonnen te ageren voor een constitutie of „destour" voor Tunesië. Taalbi publiceerde in November van hetzelfde jaar een pamflet „la Tunisie martyre" geheten waarin hij een zeer radicale democratische regeringsvorm voor zijn land bepleitte. In het volgend jaar werd in Parijs de Liberale constitutionele partij (*Hizboe'l Hoerri'd Doestoeri*) opgericht, die door de Fransen Destour werd genoemd.

2. Het programma van de Destour.

Aanvankelijk propageerden de aanhangers van de Destour in 1920 de leuze „los van Frankrijk" maar toen ongeregeldheden, straatbetogingen, economische boycot tot de arrestatie van Taalbi (in Parijs) leidden, en ook onderlinge verdeeldheid binnen de partij ontstond, kwamen veertig notabelen onder leiding van Ahmed Es-Safi aan het einde van 1920 aan de juist opgetreden Resident-generaal Saint met een lijst van disiderata, die het protectoraatsregime onaangetast lieten, en de volgende punten bevatten :

1. de instelling van een regering, die verantwoording verschuldigd is aan een door middel van algemeen actief kiesrecht door Fransen en Tunesiërs aangewezen volksvertegenwoordiging ;
2. de scheiding van wetgeving, bestuur en rechtspraak ;
3. toegang voor de Tunesiërs tot alle Regeringsambten waarvoor zij geschikt geacht worden ;
4. gelijk loon voor gelijke arbeid ;
5. instelling van gekozen gemeenteraden ;
6. eerbiediging van de zogenaamde fundamentele rechten, zoals het recht van vereniging en vergadering, drukpersvrijheid ;
7. uitbreiding van onderwijs ;
8. de toekenning aan Tunesiërs van het recht om gronden te verkrijgen binnen het gebied, dat bestemd is voor de kolonisatie der Fransen.

Bijna geen enkele dezer wensen was door de Fransen in te willigen. Wat zij aan regeringshervormingen in 1920 en 1922 tot stand brachten werd alleen door een kleine groep van bezadigden [21]) gewaardeerd ; het merendeel der Destourleden vond ze belachelijk.

3. De Bey sympathiseert met de Destour.

In 1922 — kort vóór een officieel bezoek van de President der Republiek aan Tunesië — voelde de Bey, die de Destour welgezind bleek te zijn [22]), zich tot abdicatie gedrongen. De Resident-generaal wist hem tot andere gedachten te brengen, maar niettemin meende hij goed te doen de voorstellen van de Destour aan te bieden.

4. Ontbinding van de Destour.

In 1932 kwamen jongere en meer militante figuren als HABIB BOURGUIBA en anderen in het door hen opgericht blad „l'Action Tunisienne" in actie, zij voerden een heftige strijd tegen het begraven van de zogenaamde genaturaliseerde Mohammedanen op Mohammedaanse kerkhoven. Deze „genaturaliseerden", die op grond van een wet van 1923 de Franse nationaliteit hadden verworven, omdat zij zich bereid verklaard hadden zich aan het Franse en dus niet meer aan het Mohammedaanse familierecht te onderwerpen, werden door de orthodoxe Mohammedanen als renegaten beschouwd.

Op 31 December 1932 weigerde men twee overleden genaturaliseerden op het Mohammedaanse kerkhof te begraven. In April 1933 leidde deze kwestie tot zodanige relletjes in Tunis, Sousse en Kairoean, dat het leger de politie te hulp moest komen. Arrestatie,

interneringen, beperkingen van drukpersvrijheid en van het recht van vergadering volgden. En in Mei 1933 werd bij decreet de Destour ontbonden, maar tevens vastgesteld, dat de genaturaliseerden op speciaal voor hen afgezonderde kerkhoven begraven zouden worden.

5. Scheuring in de Destour.

Het was de mannen van de „Action Tunisienne" — jongere meer westers-georienteerde buiten de hoofdstad wonende „intelligentsia" — niet meer mogelijk met hun oudere medeleden van het uitvoerend comité der Destour die tot de kringen van de orthodoxe Mohammedaanse pan-Arabische en anti-Zionistische bourgeoisie van Tunis behoorden, samen te werken [23]). Zij richtten op 1 Maart 1934 een nieuwe partij [24]) op, die door de Fransen Neo-Destour genoemd wordt, terwijl de aanhangers van de oudere comitéleden voortaan tot de Oude Destour gerekend worden.

Het eerste programma [25]) van de nieuwe partij verschilde nagenoeg niet met dat van de oude Destour (zie boven onder 2) ; later voegden zij daaraan nog enkele andere punten [26]) toe, die grotendeels aansloten bij de oorspronkelijke wensen, maar ook enkele nieuwe (o.a. de instelling van de leerplicht, het Arabisch als leervak, vergroting van de competentie en het aantal Tunesische rechters) bevatten.

Een latere poging van de sjech Taalbi, een der oprichters van de Destour, die in Juli 1937 uit zijn ballingschap, in vele Mohammedaanse landen doorgebracht, terugkeerde, om de kloof tussen de twee partijen te overbruggen, mislukten volkomen en gaven zelfs in Mateur en Beja aanleiding tot bloedige gevechten tussen de leden der beide partijen [27]).

6. De Westerse propagandamiddelen van de Neo-Destour.

De westerse beinvloeding van de leiders der Neo-Destour verraadt zich in hun methoden van actie, die zij van de Franse linkse partijen hadden afgekeken. Zo bijvoorbeeld in hun propaganda- en strijdmiddelen : optochten, plechtige intochten van leiders, insignes, geuniformeerde jeugd, versiering van tribunes, politieke stakingen, winkelsluitingen, enz.

Met deze methoden wist de Neo-Destour spoedig haar mededingster in aantal aanhangers te overvleugelen. De oude Destour, afkerig van betogingen, verloor aan populariteit en — mede tengevolge van de officiële ontbinding der partij — ook aan activiteit.

7. Geen vast Frans regeringsbeleid.

Opmerkelijk is het onvaste regeringsbeleid ten opzichte van de strijd, die de Neo-Destour tegen de Overheid aanbindt. In September 1934 is de onrust zó groot, dat de Resident-generaal speciale politionele bevoegdheden bij decreet van de Bey verkrijgt, het vergaderingsrecht en de drukpersvrijheid beperkt en tot arrestaties en interneringen overgaat. Begin 1936 worden weer vele gearresteerden losgelaten.

En als in Juli 1936 het Volksfront[28]) in Frankrijk de regeringsteugels in handen neemt, worden alle beperkingen van de fundamentele rechten weer opgeheven.

8. De Neo-Destour vestigt haar hoop op het Volksfront.

Het gevolg is, dat de Neo-Destour weer krachtige activiteit gaat ontwikkelen en nu al haar hoop vestigt op de nieuwe vooruitstrevende politiek van LEON BLUM's kabinet.

Voor het eerst sinds 1920 wordt nu de netelige kwestie van het protectoraat weer aangeroerd. In een nieuw program[29]) stelt de Neo-Destour nu duidelijk vast:

1e dat het protectoraat een overgangsstadium is naar het einddoel: een onafhankelijk Tunesië, echter in federatief verband met Frankrijk;
2e dat dit einddoel geleidelijk bereikt moet worden.

9. De Neo Destour verliest haar bezadigde leider.

Ongeveer medio 1937 is het Volksfront weer ter ziele. Uit vrees voor een reactie op het vrijzinnig bewind van BLUM — al te vrijzinnig naar de mening veler Fransen — beginnen nu in de Neo-Destour op haar congres van October en November 1937, de meest militante leden de overhand te krijgen. De gematigde voorzitter Dr MATERI, een tegenstander van het toepassen van gewelddadige middelen, moet kort na het congres aftreden.

Het zijn nu figuren als de advokaat HABIB BOURGUIBA, die ook nu nog als leider optreedt, en zijn broer MAHMOED BOURGUIBA en Dr SLIMAN BEN SLEMAN, een man met communistische neigingen[30]), die het „dronken schip van de Neo-Destour" zoals de oude Destour haar mededingster qualificeert, gaan besturen.

10. De Neo-Destour ontbonden.

Deze nieuwe kapiteins gaan, nu zij merken, dat na de val van het Volksfront er door de politie weer krachtig wordt opgetreden, tot stakingen en relletjes opzetten.

Lembaga Kebudajaan Indonesia
„Kon. Bataviaasch Genootschap
van Kunsten en Wetenschappen"

Zij passen een nieuwe tactiek toe, maken zich namelijk meester van de macht in de vakverenigingen, speciaal de C.G.T.T. (Confédération générale des travailleurs tunisiens), de onrust wordt steeds groter, het gaat hard tegen hard. Op een congres van 13 en 14 Maart 1938 wordt aangespoord tot straatbetogingen, het negéren van de regelingen op politieke bijeenkomsten, weigering van het betalen van belastingen en het vervullen van militaire diensten. Dit gevaarlijke spel moet wel op onheil uitlopen. Begin April is de agitatie ten top gedreven.

Op 9 April breekt in de stad Tunis een ernstig oproer uit. De staat van beleg wordt geproclameerd. Een poging van de gematigde Dr MATERI om BOURGUIBA, die ziek te bed ligt, tot het aflasten van de betogingen te bewegen, faalt. De politie, gesteund door de Zouaven, moet van de vuurwapens gebruik maken en natuurlijk vallen er vele doden. In de nacht van 9 op 10 April worden HABIB BOURGUIBA en vrijwel alle leiders en op de volgende dag wel 1000 à 1500 nationalisten [31]) gearresteerd. Op 12 April — als de rust weer hersteld is — wordt de Neo-Destour ontbonden.

11. Uitingen van Tunesische loyaliteit in 1938 en 1939 [32]).

Als in September 1938 de tweede Wereldoorlog dreigt, tonen Tunesiërs uit verschillende lagen der bevolking een grote loyaliteit tegenover Frankrijk.

Op 30 November 1938 klinken in de Italiaanse Kamer na een redevoering van de Graaf CAINO, de kreten : „Tunisi, Nizza, Jibuti"! Het fascistisch Italië werpt zijn begerige blikken op deze Franse gebieden. Op 17 December zegt Italië het Frans-Italiaans verdrag van 1935 op, welke aan de vele Italianen in Tunesië weliswaar een bevoorrechte, maar, naar MUSSOLINI's zin, nog te weinig bevoorrechte status gaf.

Al deze dreigementen veroorzaken een anti-Italiaanse stemming onder de Tunesiërs. Wat in het naburige Tripolitanië door fascistisch Italië verricht is, laat geen twijfel over ten opzichte van de musulmanse politiek van de Duce, vooral als dan nog in October 1935 de Grote Fascistische Raad besluit om Libië te incorporeren in het gebied van het moederland en de grootscheepse kolonisatie van Italianen in Tripolitanië en Cyranaica in volle gang is.

Als dan ook de President van de Franse republiek DALADIER in Januari 1939 Tunesië bezoekt, wordt hij met grote geestdrift begroet.

Maar deze loyaliteitsbetuigingen nemen, blijkens allerlei uitingen in de Arabische pers uit die tijd, toch niet weg, dat de Tunesische

politici hun eisen blijven handhaven. Tekenend is het nog voor de oorlog uitgesproken oordeel van die vurige en zeer actieve pleiter van panislamisme en panarabisme, SHAKIB ARSLAN [33]) (de man, die in de laatste oorlog zich als propagandist door de Duitsers liet gebruiken) namelijk: „que les frères tunisiens, dans un conflit international seraient avec la France, mais pas sans conditions" [34]).

12. De houding der Tunesische nationalisten in bezettingstijd.

Hoe de Tunesiërs zich gedurende de Duitse bezetting (van November 1942 tot Mei 1943) hebben gedragen, is uit de schaarse voor ons toegankelijke bronnen moeilijk te distilleren. Misschien is het juist wat GUÉRIF [35]) schrijft: „Réservant aux forces allemands un accueil enthousiaste, voire délirant, la masse des Destouriens leur prêtent un précieux concours spontané". Aan het hof van de Bey was een Duitsgezinde partij onder leiding van RAOUF BEY, een zoon van de Bey, maar ook een partij van „attentistes", zoals GUÉRIF hen noemt, waaronder de boven reeds genoemde Dr MATERI, gewezen voorzitter van de Neo-Destour, verder de tegenwoordige Eerste Minister CHENIK, en SALAH FERHAT, die altijd de leiding van de Oude Destour had gehad. Dit drietal schijnt — althans indien GUÉRIF juist ingelicht is — de macht in handen gekregen te hebben, al kon zij dan niet steunen op Neo-Destourleiders, die Duitsgezind waren. De door GUÉRIF beschreven paradoxale toestand was aldus: sous l'occupation allemande, un Bey influencé par le Vieux-Destour faisant appel à des hommes qui ne jouissaient ni de la confiance des autorités de l'Axe, ni de l'estime des Néo-Destouriens — c'est-à-dire du parti nationaliste le plus puissant"[35]). HABIB BOURGUIBA, de voorzitter van de Néo-Destour, die bij het uitbreken van de oorlog naar Zuid-Tunesië verbannen en later in Marseille in het fort Nicolas gevangen gezet was, werd in November 1942 door de Duitsers bevrijd. Naar veler mening [36]) heeft hij daarna niet met de As-mogendheden gecollaboreerd.

13. Generaal JUIN *zet de Bey af* (*Mei 1943*).

In Juni 1942, enkele maanden dus vóór de Duitsers landden, overleed de Bey AHMED; zijn opvolger was MONSEF, zoon van de Bey MOHAMMED EL NASIR, die in 1922 de Destour steunde en bijna was afgetreden (zie boven blz. 8). De nieuwe Vorst was bekend om zijn democratische gezindheid [37]) en toonde evenals zijn vader sympathie voor de Oude Destour en haar leider SALAH FERHAT.

Op 2 Augustus 1942 overhandigde hij aan de Resident-generaal Admiraal ESTEVA een boodschap bestemd voor Maarschalk PÉTAIN

waarin een zestiental hervormingen binnen het kader van het protectoraat werden voorgesteld [38]). Tien weken daarna — er was toen nog geen antwoord op de voorstellen — had de plechtige viering van een Mohammedaanse feestdag in het zomerverblijf van de Bey plaats, waarbij deze zich door de officiëel tot hem gesproken woorden van de Resident-generaal zodanig gegriefd gevoelde [39]), dat hij in een brief aan PÉTAIN te kennen gaf niet meer met Admiraal ESTEVA te kunnen samenwerken. Gelukkig wist het Franse staatshoofd met zijn antwoord de twist bij te leggen. Kort daarop landden de gealliëerden in Noord-Afrika en de Duitsers in Tunis.

Over de houding van de Bey gedurende de bezettingstijd lopen de meningen zeer uiteen [40]). Maar, toen de gealliëerden in Mei 1943 Tunesië veroverd hadden en de Generaal JUIN tijdelijk het ambt van Resident-generaal op zich nam, was zijn eerste daad — op last van Generaal GIRAUD — te trachten de Bey tot vrijwillige abdicatie te bewegen. De Vorst weigerde, voelde zich niet schuldig aan collaboratie met de As-autoriteiten en verklaarde het gehele volk achter zich te hebben. Waarop Generaal JUIN geantwoord moet hebben, dat de houding van de Tunesische bevolking in bezettingstijd niet zo geweest was als het behoorde en, dat hij van zijn overwicht over het volk geen gebruik had gemaakt om het op de rechte weg te leiden ; ook andere verwijten werden hem gedaan [41]).

Op 14 Mei 1943 brengt een vliegtuig hem naar Laghouat in de Sahara, op 6 Juli abdiceert hij, om opgevolgd te worden door SIDI MOHAMMAD AL AMIN, de huidige Bey.

Als verblijfplaats werd MONSEF Pau in Frankrijk aangewezen waar hij op 1 September 1948 overleed. Kort vóór zijn dood riep hij zijn volk tot de onafhankelijkheid op. Zijn stoffelijk overschot werd naar Tunesië overgebracht. Bij de begrafenis volgden naar schatting ongeveer twee honderdduizend mensen de baar naar de begraafplaats Djellaz [42]).

14. Felle oplaaiing van het nationalisme.

Dit laatste feit was een uiting van de volksstemming ; de afgezette Bey werd als een held en martelaar vereerd en door 'n ieder van hoog tot laag als de wettige souverein beschouwd [43]). „Un Moncéfisme cristallisa pour un temps le nationalisme et en prépara le réveil". De partijgeschillen werden vergeten, en ook de partijloze intellectuelen stemden met de eisen van de nationalisten in [43]).

Daarenboven deed ook het strenge optreden tegen de collaborateurs het nationalisme fel oplaaien.

Weliswaar was aan het wettige bestaan van de beide Destour's een einde gemaakt [44]), maar hun voormannen bleven min of meer ondergronds ageren en vonden steun bij verschillende milieu's van de grote Zitoena-moskee en de daaraan verbonden algemeen bekende Mohammedaanse hogeschool, zelfs in hofkringen, maar vooral in de uit Europeanen en Tunesiërs bestaande en na de oorlog sterk gegroeide Communistische partij, die zich nu als beschermer en exponent van het nationalisme opwierp[45]).

15. De oprichting van de U.G.T.T. (1946).

In begin 1946 werd de Union Générale des Travailleurs Tunisiens, een uitsluitend uit Tunesiërs bestaande vakvereniging, die zich afscheidde van de door communisten overheerste C.G.T. (Confédération Générale des Travailleurs), opgericht. De leiders van deze nieuwe vakvereniging waren Fadhel Ben Achour, een leraar van de Zitoena en Ferhat Hached. Zij werd tevens een machtige nationalistische organisatie waarbij zich natuurlijk vele leden der Destour's aansloten. De eerste door haar geleide algemene staking in Augustus 1947 leidde tot het trieste incident bij het station te Sfax, met het gevolg : 26 doden en 150 gewonden.

16. Een onafhankelijkheidsverklaring.

Wat de nationalisten wilden, bleek al spoedig uit een motie, die op een door hen in de nacht van 23 op 24 Augustus 1946 te Marsa gehouden congres [46]) zou behandeld zijn, indien de politie niet was binnengevallen en de vergadering uiteen gejaagd had.

Die motie verklaarde na een lange rij van beweegredenen, dat het de wil van het Tunesische volk was, om de algehele onafhankelijkheid van zijn land terug te krijgen, zich aan te sluiten bij de Arabische Liga en lid te worden van de Verenigde Naties, terwijl bij herhaling aan de Fransen werd voorgehouden, dat de tijden veranderd waren en, dat wilde Frankrijk de vriendschap der Tunesiërs niet verliezen, het spoedig vrijwillig tot abandonnering moest overgaan [47]).

17. Bourguiba *zoekt contact in Cairo en Amerika* [48]).

Na de bevrijding van Tunesië door de geallieerden hielden Bourguiba en andere in 1938 gevangen genomen leiders der Neo-

Destour zich aanvankelijk verborgen; later echter werd hun toegestaan zich vrijelijk te bewegen, al werden zij dan onder toezicht gesteld.

Als BOURGUIBA echter uit gesprekken met de Resident-generaal moet opmaken, dat er ter verwezenlijking van denkbeelden niets van Frankrijk te verwachten is, lukt het hem in Maart 1945 uit Tunesië te ontsnappen naar Libië en Egypte. Hier krijgt hij van de pas opgerichte Arabische liga de toezegging, dat deze na de regeling van de Palestijnse kwestie de nationalistische wensen van de Neo-Destour bij de Verenigde Naties voor zal brengen.

Als hij te Caïro met vertegenwoordigers van Algerijnse en Marokkaanse politieke partijen het Bureau van de Arabische Maghrib — in Augustus 1950 opgelost in het zogenaamde Bevrijdingscomité onder leiding van de welbekende ABDEL KRIM, dat naar de onafhankelijkheid van de gehele Maghrib streeft — opgericht heeft, vertrekt hij naar de Verenigde Staten om daar zijn zaak te bepleiten waarop hij zich tijdelijk in Zwitserland vestigt, maar er voor zorg draagt het contact met de Franse ambassade te Caïro aan te houden.

In 1949 wordt hem toestemming verleend naar Tunesië terug te keren.

Wat is er nu in de vier jaren van zijn afwezigheid door de Franse Regering in Tunesië gedaan?

HOOFDSTUK III

DE NA-OORLOGSE HERVORMINGEN VAN DE RESIDENTEN-GENERAAL MAST EN MONS

1. Het begin van de heropbouw.

Tegen het einde van 1943 mochten de strenge militaire en politionele maatregelen in verband met het beëindigen der vijandelijkheden, aanmerkelijk verzacht worden. Duizenden gearresteerden werden in vrijheid gesteld en Generaal MAST, de in Juni 1943 opgetreden Resident-generaal, kon nu aan de heropbouw gaan beginnen. Hij legde de grondslag van een reeks staatkundige, sociale en economische hervormingen waarop zijn opvolger MONS (1947—1950) voortbouwde. In dit geschrift zal de aandacht voornamelijk bepaald worden tot de staatkundige hervormingen, en dan wel die welke aan het centrale gezagsorganen voltrokken werden.

2. Twee soorten van centrale organen: ministeries en „directions".

Het centraal gezag of *Oezara* van het regentschap vóór de Franse bezetting was in handen van de Bey, die bijgestaan werd door een Eerste Minister, die een „Ministre de Plume" als rechterhand had, zomede door Ministers van Oorlog en van Marine.

De Fransen handhaafden de beide eersten en schaften de beide laatsten af, vervingen die door een Franse minister van Oorlog (de legercommandant) en minister van Marine (de Franse commandant der vlootbasis Bizerte) en schiepen in 1921 een ministerie van Justitie onder leiding van een Tunesische minister, terwijl de Resident-generaal de functie van Minister van Buitenlandse Zaken vervulde.

Daarnaast bouwden zij nieuwe organen van centraal bewind op, nieuwe departementen of „directions", die door Franse chefs, „directeur général" of „directeur", ook wel „Commissaire" genoemd, werden geleid.

3. De hervormingen in het centraal bewind.

De hervormingen van MAST en zijn opvolger MONS wilden o.m. de hoogste regeringsposten aan Tunesiërs verlenen. Daartoe werden in 1943 en 1947 enkele „directions" in ministeries omgezet. Dat betekende dus, dat bepaalde departementen voortaan niet meer door Fransen, maar door Tunesiërs geleid zouden worden met de titel van minister.

Het centraal civiel bestuur zag er na de hervorming van 1943 en 1947 als volgt uit :

Ministeries onder Tunesische leiding	Departementen onder Franse leiding
1. Ministerie onder leiding van Eerste minister	1. Financiën
2. Justitie	2. Openbare werken
3. Handel en nijverheid	3. Openbaar onderwijs
4. Gezondheidszorg	4. P.T.T.
5. Arbeid en sociale voorzorg	5. Wederopbouw.
6. Landbouw	

4. Toenemende medezeggenschap van Tunesiërs in het regeren van hun land.

De vermeerdering van het aantal Tunesische ministers is van grote betekenis, aangezien deze regeerders een belangrijke invloed op de algemene regeringspolitiek kunnen uitoefenen.

De zes Tunesische ministers vormen namelijk, met zes Franse hoge ambtenaren [49]), de zogenaamde raad van ministers, die door de Resident-generaal wordt voorgezeten. Deze raad heeft sedert de hervorming van 1947 een duidelijk omschreven dubbele taak : het richten en leiden van de „action générale du Gouvernement" en de bevoegdheid, om de aan de Bey ter bekrachtiging voor te leggen ontwerpen van wetten of decreten [50]), zoals zij genoemd worden, vast te stellen. Deze raad heeft dus feitelijk de regeringsmacht in handen, althans een belangrijke invloed op bestuur en wetgeving. Merkwaardig is de tweezijdige positie van de Resident-generaal in dit college, namelijk als vertegenwoordiger der Franse Regering enerzijds en als voorzitter van een over Tunesië regerend

college anderzijds : deze tweeledige functie maakt er zijn taak niet gemakkelijker op, aangezien hij er naar streven moet, om conflicten met de Tunesische ministers te vermijden.

Nieuw, sedert 1947, is de kabinetsraad waarin alle Franse en Tunesische civiele departementschefs en de Secretaris generaal en de Adjunct-secretaris-generaal, dus 6 Tunesiërs en 7 Fransen zitting hebben. Dit college coördineert de taak van de uitvoerende macht der verschillende departementschefs. Een Tunesiër, de Eerste Minister, leidt deze raad : hij moet dus aan de bestuurstaak van het kabinet leiding geven.

5. Franse adviseurs naast de Tunesische ministers.

Al vóór de oorlog hadden de Tunesische ministers Franse ambtenaren naast zich. Zij waren echte controleurs, soms hadden zij daarnaast nog meer bevoegdheden [51]). De hervorming van 1947 maakt hen tot adviseurs, die zich niettemin moeten vergewissen of hun adviezen of voorstellen door de minister overgenomen zijn [52]).

De chef van deze adviseurs is de Secretaris-generaal van het Tunesische gouvernement, die, evenals de adviseurs, op voorstel van de Resident-generaal door de Bey wordt benoemd. Zijn taak is in de loop der jaren herhaaldelijk gewijzigd [53]), maar sedert 1947 vervult hij een drieledige functie. Enerzijds is hij de rechterhand van de Eerste minister, anderzijds controleert hij alle civiele diensten en Overheidsuitgaven, terwijl hij het economische plan uitwerkt en op de uitvoering daarvan toezicht uitoefent.

6. Wat de nationalisten van deze hervormingen vinden.

Dit stelsel van adviseurs naast de Tunesische ministers werd door de nationalisten scherp afgekeurd.

In het algemeen werden al deze en ook nog andere hervormingen zeer koeltjes door de Tunesische politici ontvangen. Hun wensen stonden dan ook wel heel ver van de tot stand gebrachte maatregelen af. Het is niet moeilijk dit met enkele voorbeelden aan te tonen.

7. Geen parlement.

Een volksvertegenwoordiging, die werkelijk mederegeert, één der vele wensen van de beide Destour's, is de sinds 1922 bestaande Grand Conseil, een college van twee in ledental gelijke

afdelingen, één Franse en één Tunesische, zeker niet. Het heeft weliswaar veel zeggenschap over de begroting, belastingen en leningen, hoewel toch zijn beslissingen terzijde gesteld kunnen worden, indien zij in strijd zijn met de openbare orde of de geestelijke en stoffelijke belangen van Frankrijk of, indien de Minister van Buitenlandse Zaken bezwaren heeft. Alleen ten aanzien van het sluiten van leningen heeft de Grote raad volle zeggenschap.

Maar overigens heeft deze volksvertegenwoordiging ten aanzien van bepaalde onderwerpen een raadgevende stem. Ook kan hij — wederom binnen bepaalde aangewezen grenzen — wensen te kennen geven, moties aannemen of vragen stellen[54]). Politieke onderwerpen staan geheel buiten zijn competentie.

Naoorlogse nieuwigheden zijn alleen, dat de raad gehoord moet worden ten aanzien van ontwerpen van decreten betreffende financiële, economische en sociale onderwerpen, en, dat hij de bevoegdheid heeft om de uitvoering van de begroting te controleren.

8. Geen algemeen kiesrecht.

Aan het verlenen van algemeen kiesrecht aan de Tunesiërs — een ander desideratum van de Destour's — kon de Franse Regering niet denken.

Vóór de laatste oorlog werden de leden der Tunesische afdeling van de Grote raad nog door middel van getrapte verkiezingen aangewezen. In 1945 voerde de Resident-generaal Mast de directe verkiezingen in, maar de kring van kiezers werd dan nog beperkt tot mannen van 25 jaar en ouder, die aan bepaalde eisen van welstand of van ontwikkeling voldoen of tot de oud-strijders behoren.

9. Geen meerderheid van Tunesiërs in de volksvertegenwoordiging.

Evenmin waagden de Fransen zich aan een Tunesische meerderheid in de Grand Conseil. Zij handhaafden zelfs nog hun vooroorlogse systeem van twee afzonderlijke vergaderende afdelingen van de Raad. Vóór de oorlog was de Franse afdeling groter dan de Tunesische; in 1945 werden zij evengroot gemaakt.

Wat moet nu geschieden als deze twee afdelingen meningsverschil hebben? Vóór de oorlog besliste een „Conseil supérieur de la

Tunésie", die uit bepaalde hoge ambtenaren en uit een gelijk aantal Tunesische en Franse afgevaardigden van de Grand Conseil bestond. Na de oorlog wordt dit een college zonder de ambtelijke leden, de zogenaamde „délégation mixte" [55]).

10. Overige hervormingen.

Wat overigens door MAST en MONS aan staatkundige nieuwigheden in hun plan werd opgenomen ligt meer in de locale sfeer : beperking van de taak der Franse bestuursambtenaren („controleurs civils") tot zuivere controle hunner Tunesische ambtgenoten, de kaid's, wier bestuurmacht dus vergroot wordt, maar die hun justitiële en fiscale taak verliezen ; voorts invoer van verkiezingen van één gemeenteraad, die van Tunis, het instellen van „conseils de cheikat" raden van de kleinste administratieve eenheid.

HOOFDSTUK IV

TUNESIE OP WEG NAAR DE AUTONOMIE

1. De Bey schaart zich aan de zijde der nationalisten.

Zoals al in de Inleiding werd medegedeeld, veroorzaakten enige gebeurtenissen in April en Mei 1950 een zekere spanning omtrent Tunesië in Frankrijk.

In de eerste plaats was daar bekend geworden, dat de nieuwe Bey, die al sinds September 1948 bij herhaling zich solidair verklaard had met de nationalisten en geprotesteerd had tegen de verkiezing van Fransen uit Tunesië in de Raad van de Republiek (de Franse Senaat) en Frankrijk gewaarschuwd had voor „l'impatience des masses de la Régence" [56]), in een brief van 11 April aan de President van de Republiek verzocht had „que des réformes interviennent rapidement" [57]).

2. Het laatste program van HABIB BOURGUIBA.

De tweede gebeurtenis van belang was het bezoek van HABIB BOURGUIBA, de leider van de Neo-Destour, aan Parijs waar hij op 14 April 1950 in zeven punten het program van zijn partij preciseert en tevens nog eens accentueert hoe ver Frankrijk's politiek en de nationalistische verlangens uiteenlopen.

Natuurlijk staan op dit verlanglijstje [58]) de instelling van een „Assemblée nationale", die door middel van algemeen kiesrecht wordt samengesteld, van een verantwoordelijke regering en van gekozen gemeenteraden. Vaag is het vooropgezette beginsel: „herleving van de Tunesische uitvoerende macht, houdster („dépositaire") van de Tunesische souvereiniteit"; denkelijk wordt bedoeld het instellen van een geheel uit Tunesiërs bestaand regeringscollege.

Nieuw en radicaal zijn: de opheffing van het ambt van Secretaris-generaal (zie boven blz. 18), van

de „controleurs civils", de plaatselijke Franse bestuursambtenaren en van de Franse gendarmerie.

Opmerkelijk is, dat over een toekomstige opheffing van het protectoraat niet gerept wordt.

3. Voorstellen van een gematigd Tunesiër.

Een andere Tunesiër bezocht tezelfdertijd — op uitnodiging van de Franse minister van Buitenlandse zaken — Parijs : TAHAR BEN AMAR, de president van de Tunesische afdeling van de volksvertegenwoordiging, de Grand Conseil. Volgens GUÉRIF [58a]) zou deze gematigde man aan de minister voorgesteld hebben een echte „assemblée nationale" en een geheel uit Tunesiërs bestaande regeringscollege in te stellen en bovendien de souvereiniteit van „het regentschap" te erkennen.

4. De Franse socialistische partij wil de onafhankelijkheid van Tunesië.

Vierde gebeurtenis ! In een in Mei 1950 op haar congres aangenomen motie stelde de S.F.I.O., de Franse Socialistische partij, ten aanzien van Tunesië als einddoel van de Regeringspolitiek : de onafhankelijkheid van Tunesië, dat in een vrijwillig met Frankrijk aangegaan tractaat („traité d'association") op voet van gelijkheid de nationale defensie, de buitenlandse, economische en culturele betrekkingen te regelen zou hebben. Met „représentants qualifiés de la Nation tunisienne" (wie zijn dat?) zou de Regering moeten bepalen : 1. de datum waarop het protectoraat opgeheven zal worden ; 2. de achtereenvolgende etappen op de weg naar de onafhankelijkheid. Blijkbaar wil men dus niet een onmiddellijke onafhankelijkheid ; echter wel spoedige invoering van democratische instellingen [59]).

5. Afkeuring van de „politique à la semaine".

Er gingen meer stemmen op, om de totnogtoe in Tunesië gevolgde Franse „politique à la semaine", de politiek van voorzichtige en te langzame evolutie, op te geven en nu eindelijk juist in deze tijdsomstandigheden tot ingrijpende staatkundige regelingen te komen[60]).

Zag de Resident-generaal MONS dit ook in? Het schijnt zo. De goed-ingelichte Le Monde [61]) wist op 1 Juni mede te delen, dat de „algemene atmosfeer, de houding van de gehele Tunesische elite en de herhaalde betogingen van de massa" deze

hoge Franse Regeringsvertegenwoordiger in Tunesië hadden overtuigd van de noodzakelijkheid van nieuwe politieke maatregelen, die hij met de Franse Regering besprak.

Zijn opvolger PERILLIER, op 31 Mei 1950 benoemd, werd de zware taak toebedeeld die maatregelen uit te voeren.

6. Het regeringsprogramma van de nieuwe Resident-generaal.

Op 13 Juni zet de nieuwe Resident-generaal voet aan wal in Tunesië. Op dezelfde dag ontvouwt hij in een radiorede de grote lijnen van de toekomstige politiek van Frankrijk [62]).

Hij begint met een herhaling van een al vroeger gedane beloften : openstelling van alle Overheidsfuncties in de administratieve dienst voor Tunesiërs, die er de technische bekwaamheid voor bezitten.

In de tweede plaats : meerdere medezeggenschap van de bevolking in het bestuur van de gemeenten. Dat wil zeggen : ook buiten Tunis zal overgegaan worden tot het invoeren van gekozen gemeenteraden. Vóór 1945 werden, namelijk, alle gemeenteraadsleden benoemd ; in 1945 kreeg alleen Tunis een gekozen raad.

Daarop volgt naast een aankondiging van maatregelen in het belang van de sociale en economische ontwikkeling, de noodzakelijk geachte wijzigingen in het centrale bewind, die enige maanden daarna al tot uiting kwamen, zoals straks zal blijken.

Merkwaardig is de passage in deze rede over het Tunesisch nationalisme, dat eng en verouderd wordt genoemd, als men bedenkt, dat de Fransen met andere volken aan een Europese eenheid werken ter wille van de vrede en het belang van een gemeenschappelijke welvaart, een Europese eenheid binnen welke Fransen zelfs bereid zijn samen te werken met hun gewezen vijanden. Tunesië is een klein land, dat het niet buiten samenwerking met Frankrijk kan stellen. De geographische ligging en de gemeenschappelijke belangen „vormen tussen ons sterkere banden dan tractaten kunnen leggen".

Waarop dan een einde volgt, dat eigenlijk het allerbelangrijkst is, en duidelijk vastlegt, dat Tunesië op weg is naar een interne autonomie, geheel overeenkomstig de tractaten van Bardo en La Marsa en

met handhaving van een Frans-Tunesische samenwerking, die in het verleden zóvele resultaten heeft opgeleverd.

Ziedaar het regeringsprogram van de nieuwe Resident-generaal.

7. Een nieuw ministerie.

De eerste daad van uitvoering van deze plannen wordt op 17 Augustus bekend. Een nagenoeg geheel nieuw ministerie met een nieuwe Eerste Minister aan het hoofd komt aan het bewind.

Wie zien wij nu als nieuwe Tunesische regeerders in dit nieuwe kabinet? Allereerst de Eerste minister, SIDI MOHAMMED CHENIK, die ook premier van de veelbesproken overleden Bey MONSEF was (boven blz. 12) en dan de Minister van Staat, Dr MAHMOUD MATERI gewezen voorzitter van de Neo-Destour, die eveneens een plaats had in het kabinet van MONSEF, in de derde plaats MOHAMMED BADRA, die gedurende MONSEF's bewind de rechterhand van de premier was.

Met deze benoemingen heeft de Bey een einde willen maken aan een onaangename twist tussen zijn en MONSEF's aanhangers, die al enige jaren de politieke atmosfeer bedierf [63]).

8. Een lid van de Neo-Destour in het ministerie.

Verrassend was de benoeming van een lid van de Neo-Destour tot minister van Justitie. En wie is dit lid? Niet minder dan de Secretaris-generaal van de partij, SALAH BEN YOUSSEF, de man, die in Augustus 1946 het geheime congres te Marsa leidde waar men bezig was een motie te behandelen, die de onafhankelijkheid van Tunesië uitsprak (zie boven blz. 14).

9. De Neo-Destour geeft haar non-coöperatie-politiek op.

Het feit, dat deze voorman van de Neo-Destour het ministersambt — ongetwijfeld met instemming van HABIB BOURGUIBA — heeft aanvaard, betekent een plotselinge ommekeer in de politiek van de Neo-Destour, die nog in 1947 dus in de periode van het „Monséfisme", met de oude Destour één lijn trok en een aanbod van Resident-generaal MONS, om plaatsen in een nationalistisch kabinet te bezetten, afsloeg [64]).

Hoe deze omzwaai — fel becritiseerd door de Oude Destour en ALLAL EL FASSI, de bekende Marokkaanse nationalist [65]) — tot stand gekomen is, zal misschien later blijken.

10. In de Raad van ministers evenveel Fransen als Tunesiërs.

Belangrijk is, dat bij de benoemingen van 17 Augustus 1950 het aantal ministers van zes op zeven is gebracht.

Dit betekent, dat in de Raad van ministers (boven blz. 17) de Fransen niet meer in de meerderheid zijn. De samenstelling van dit college is, voorlopig althans, aldus :

Tunesiërs	Fransen
1. Eerste minister.	1. Resident-generaal (voorzitter).
2. Minister van Staat.	2. Secretaris-generaal.
3. Minister van Justitie.	3. Adjunct-Secretaris-generaal (secretaris)
4. Minister van Handel en Nijverheid.	4. Minister van Defensie.
5. Minister van Gezondheidszorg.	5. Directeur van Financiën.
6. Minister van Sociale Zaken.	6. Directeur van Openbaar onderwijs.
7. Minister van Landbouw.	7. Directeur van Openbare werken.

11. Geen Franse adviseurs van de Tunesische ministers meer.

De laatste ons bekende maatregel werd op 7 September 1950 genomen, namelijk de afschaffing van de Franse adviseurs, die naast de Tunesische ministers waren gesteld. Zoals wij boven (blz. 18) vermeldden, werd dit stelsel van Franse raadslieden door de nationalisten scherp gegispt.

Het ambt van Secretaris-generaal, dat BOURGUIBA ook maar het liefst zou willen afschaffen, schijnt nog gehandhaafd te worden. De pas benoemde en met zorg gekozen nieuwe functionaris VIMONT zal het niet gemakkelijk hebben.

12. Verdergaande hervormingen te verwachten.

Deze eerste stappen van PERILLIER zijn nog maar een begin van de weg naar autonomie. De bedoeling is echter, dat de Resident-generaal samen met de Raad van ministers zal beramen hoe de reis naar het uiteindelijk doel voortgezet zal worden. En men zal mogen aannemen, dat enige der nieuwbenoemde Tunesische ministers op een sneller tempo dan tot nog toe het geval was zullen aandringen.

13. Tunesië nog niet bereid tot opname in de Franse Unie.

Het toekomstbeeld, dat de Franse Regering zich stelt, is dus blijkbaar een autonoom Tunesië binnen een groter verband, een gemenebest, de zogenaamde Fransе Unie, die in de jongste Franse Grondwet wordt genoemd en uit de volgende onderdelen bestaat:

1. Frankrijk,
2. de overzeese departementen,
3. de overzeese gebieden,
4. de „territoires associés" (trustgebieden),
5. de „états associés".

Het is een juridische strijdvraag of de Noord-Afrikaanse protectoraten Tunesië en Marokko al of niet tot de „états associés" gerekend behoren te worden [66]). Maar in allen gevalle is er voorzover wij hebben kunnen nagaan, noch bij de Bey noch bij de Sultan enige bereidheid te bespeuren, om de door hen geregeerde gebieden in het Franse gemenebest op te nemen [67]); ook heeft aanwijzing van vertegenwoordigers der beide protectoraten in de zogenaamde Hoge raad van de Franse Unie v.z.v.b. nog steeds niet plaats gehad. Van nationalistische zijde was men tot nogtoe eveneens zeer gekant tegen toetreding tot de Unie. Men zal moeten afwachten of deze opvattingen zich nu, na de verklaring van PERILLIER, zullen gaan wijzigen.

HOOFDSTUK V

SLOTBESCHOUWINGEN

Wat de Franse Regering na de oorlog op staatkundig terrein heeft gewrocht, is, naar de smaak der nationalisten en van Franse linkse partijen en figuren, van weinig belang geweest. Maar onder de drang van het nationalisme, dat, evenals in Marokko, steun vond bij het Staatshoofd, de gebeurtenissen in Zuid-Oost-Azië en het Nabije Oosten waar overzeese gebiedsdelen en mandaatsgebieden hun onafhankelijkheid verwierven en de op handen zijnde onafhankelijkheid van Libië, en wellicht ook onder de druk van Amerika, dat in Tunesië economische en strategische belangen heeft en in een tegemoetkomende houding tegenover het Tunesisch nationalisme een middel tot bestrijding van het communisme ziet [68]), zal zij denkelijk haar beleid wel moeten wijzigen.

Deze nieuwe koers tekende zich af in een rede van de nieuwbenoemde huidige Resident-generaal PERILLIER. Belangrijk daarin was de aankondiging van een einddoel van Frankrijk's politiek in Tunesië: niet de onafhankelijkheid, die de Franse socialisten willen, maar de autonomie van dit protectoraat binnen het groter staatsverband van de Franse Unie.

Een ander belangrijk feit was, dat de onderschrijving van deze doelstelling door de meest betekenende nationalistische partij, de Neo-Destour, wier leider HABIB BOURGUIBA zijn goedkeuring hechtte aan de toetreding van een vooraanstaande partijgenoot tot het nieuwe ministerie waarin bovendien nog de gewezen voorzitter van de Neo-Destour zitting nam.

Met deze nieuwe ministers en de Franse leden van de zogenaamde Raad van ministers zal nu PERILLIER de weg naar de autonomie beginnen te banen, een weg, niet zonder obstakels.

Als „oppositie-partij" zal hij nu tegenover zich vinden de Oude Destour, die haar niet grote aanhang vond in de kring van orthodoxe

Mohammedanen, die de Zitoena-moskee met haar hogeschool als haar centrum beschouwt.

Maar zullen ook niet nog andere machten het hem moeilijk maken? Het communisme, bijvoorbeeld? Of de Arabische Liga en het zogenaamde Bevrijdingscomité van Abdel Krim?

Doch misschien zullen de Franse blijvers in Tunesië (boven blz. 6) de nieuwe Resident-generaal wel de meeste zorgen kosten. Al kort na de aanvaarding van zijn ambt vroeg het „bureau" van de Franse afdeling der volksvertegenwoordiging, de Grote raad, zijn ontslag uit protest tegen de nieuwaangekondigde politiek en het feit, dat de Franse leden van de Grote Raad niet vooraf gehoord waren [69]).

Deze in Tunesië gewortelde Fransen, die zich na de oorlog in een „Rassemblement démocratique et social" verenigd hebben, voelen hun belangen bedreigd en zouden niets liever willen dan de handhaving van de status quo [70]). Zij vonden grote bijval in het moederland o.a. van enige Franse instituten [71]) en van de Franse rechtse partijen. Deze voorstanders van de „co-souveraineté", de gezamenlijke souvereiniteit van Frankrijk en de Bey, bepleiten Frankrijk's bestendige aanwezigheid in Tunesië. De rechtvaardiging daarvan gronden zij dan op een aan land en volk gebrachte civilisatie, geestelijke en materiële welvaart, orde en rust, altemaal zegenrijke goederen die de Bey's en hun regeringen vóór 1881 niet hebben kunnen of willen schenken en, die Frankrijk niet onaanzienlijke in het land blijvende geïnvesteerde kapitalen gekost heeft. En dan is er in deze tijden van internationale spanningen nog één groot belang voor Frankrijk in het spel : de veiligheid van zijn eigen positie en die van zijn bondgenoten in de Middellandse zee ; ook die eist, dat Frankrijk nog macht heeft over Noord-Afrika.

Montéty, die volle aandacht schenkt aan deze argumenten, maar niettemin de noodzakelijkheid van een naar onafhankelijkheid voerende emancipatie van het Tunesische volk inziet, heeft in een drietal artikelen in Le Monde [72]) het probleem van de tegenstelling Fransen-Tunesiërs behandeld en gemeend de oplossing te moeten zien in een wederzijdse toenadering der beide partijen : „Dans un avenir plus ou moins proche seul un climat d'amitié franco-tunisienne peut garantir aux nôtres et à tous les Européens une vie libre et une activité sûre en ce pays. Car on ne pourra pas toujours maintenir par la force l'autorité française, et ce sont les réactions hostiles provoquées par certaines attitudes qui nous feraient courir le plus grave danger". Hij bepleit daarom de instelling van een commissie van tien Fransen en tien Tunesiërs, die in een rustige sfeer

de weg zullen aanwijzen, die naar het door hem beoogde doel, de emancipatie van Tunesië, zal leiden.

Ook met de nieuwe Tunesische ministers zal de nieuwe Resident-generaal nog wel veel te stellen hebben. Reeds deden zich al moeilijkheden voor. De positie en de taak van de Secretaris-generaal gaven aanleiding tot wrijving. Een andere steen des aanstoots was de boven blz. 17—18 reeds vermelde tweezijdige positie van de Resident-generaal als vertegenwoordiger van de Franse Regering en als voorzitter van het regerend college, dat raad van ministers heet. De nieuwe Tunesische bewindhebbers achten die dubbele functie bepaald onjuist, zodra het straks tot onderhandelen over de door Parijs nog voor te stellen hervormingen zal komen ; zij wensen, dat de twee onderhandelende partijen zullen zijn : de Resident-generaal enerzijds en de Tunesische ministers anderzijds [73]).

De in Parijs nieuw-uitgebroede plannen zullen spoedig in het stadium verkeren, dat zij Tunis zullen bereiken [74]). Met ongeduld wachten de nationalisten en de Tunesische ministers er op *).

Moge de verdere ontwikkeling van zaken verlopen „dans le calme des esprits, dans une discipline librement consentie et en dehors de toutes pressions, intérieures ou extérieures, d'où qu'elles viennent", om de woorden aan te halen van PERILLIER, wiens opdracht zeker niet lichter zal zijn dan die van zijn voorgangers.

Leiden, 7 December 1950.

---

*) Zie het Naschrift op de volgende bladzijde.

NASCHRIFT

Na afsluiting van deze verhandeling publiceerde le Monde van 12 December 1950 de door de Franse Regering voorgestelde allernieuwste maatregelen. De belangrijkste is wel, dat met uitzondering van enkele gevallen de Resident-generaal niet meer de leiding van de raad van ministers heeft en de Eerste minister voortaan als voorzitter zal optreden. De pariteit van Franse en Tunesische leden van dit college blijft gehandhaafd ; de Franse minister van Defensie is geen lid meer en de twee opengevallen plaatsen zullen ingenomen worden door twee Franse directeuren. De kabinetsraad zal afgeschaft worden.

Voorts wordt voor de verschillende groepen van ambtenaren aangegeven hoe groot het aandeel (de helft voor de hogere ambtenaren, $^2/_3$ voor de middengroep en $^3/_4$ voor de lagere ambtenaren) aan Tunesiërs behoort te zijn. In de derde plaats zal de Secretarisgeneraal van enkele bevoegdheden (het stellen van zijn handtekening op decreten en bepaalde „arrêtée's" van de ministers) ontheven worden. Merkwaardig is, dat in plaats van de afgeschafte „conseillers" der Tunesische ministers nu Franse „directeurs administratifs" zullen worden aangesteld, die echter een uitsluitend-adviserende functie krijgen.

NOTEN

1) Voor de juiste transcriptie van Arabische namen en woorden kunnen wij niet instaan. Als regel namen wij de in de Franse literatuur voorkomende spelling van Arabische eigennamen over.

2) Zie hierover het lezenswaardige artikel van JULIEN over FERRY, in Les politiques d'expansion impérialiste, blz. 19—40.

3) Voor FERRY's afkeuring van annexatie, zie RAMBAUD, blz. 293, 304, 307 en CAMBON, blz. 135.

4) De tekst van het tractaat van 12 Mei 1881 is te vinden in CAMBON, blz. 297—298 en G. F. DE MARTENS, Recueil général de traités, enz. 2e serie deel VI, blz. 507 e.v. Het tractaat van 8 Juni 1883, in CAMBON, blz. 174 noot 2 en DE MARTENS 2e serie deel IX, blz. 697.

5) Blz. 8.

6) DESPOIS, L'Afrique du nord, blz. 139, 140. Voornamelijk de bewoners van het eiland Djerba en de holbewoners van het Matmata-gebergte in het zuiden zijn het wier taal nog niet door het Arabisch werd verdrongen.

7) L'Afrique du nord, blz. 517.

8) Over de Ibadieten, een vertakking van de Charidjieten, zie Handwörterbuch des Islam, blz. 180 en 418. Zij menen, dat iedere gelovige — zelfs een slaaf — mits hij van onberispelijke levenswandel is, khalief kan worden. Zie voor meerdere bijzonderheden, ook Enzyklopaedie des Islam, deel II, blz. 970, het artikel over de Charidjieten.

9) Zie voor de marabout's en taréka's, Handwörterbuch des Islam blz. 418 e.v. en 925 e.v.

10) Zie voor de geschiedenis van Kairoean en Tunis, het fraai geïllustreerde boek van MARÇAIS, Tunis et Kairouan, 1937.

11) De chott Djerid beslaat een oppervlakte van 5000 km².

12) DESPOIS, L'Afrique du nord, blz. 127. Zie voor de inval van deze stammen — door IBN KHALDOUN met een zwerm sprinkhanen vergeleken — ENZYKLOPAEDIE des Islam IV, blz. 912 en uitvoeriger MARÇAIS, La Berberie musulmane, blz. 208 e.v. en van dezelfde schrijver, Les Arabes en Berberie, blz. 155 e.v.

13) World today 1948, blz. 266.

14) MCKAY in Middle East Journal 1948, blz. 299.

15) Het noordwestelijk deel is het meest regenrijk, het hoogste jaarcijfer is hier 1500 mM., maar dat is abnormaal hoog. Tabarka heeft 956, Bizerte 531, Tunis 404 mM. Hoe meer men naar het zuiden gaat, hoe lager de cijfers worden, in het uiterste zuiden zijn de gemiddelden beneden 100. Er kan in de herfst meer regen vallen dan het jaargemiddelde bedraagt, terwijl Januari zeer droog is, zodat de oogst mislukt.

16) Het aantal regendagen per jaar — in Indonesië zelden beneden 100 — is in Tunesië als regel tussen de 25 en 100. Alleen in de noordelijke waarnemingsstations Bizerte (103), Beja (111), Tabarka (102), El Fiédja (111) en het dichtbij de Algerijnse grens gelegen Aïn-Draham (126) komt het cijfer boven de 100.

17) In dit jaar werden verbouwd:

1. door de Fransen 150.000 ha, opbr. 1,45 millioen quintalen.
2. door de Tunesiërs 481.000 ha, opbr. 1,80 millioen quintalen.

Deze cijfers zijn ontleend aan een niet gepubliceerd rapport over Tunesië samengesteld door Dr L. ADAM en L. H. BREDERO (Afrika-Instituut).

18) Blz. 266—267. Volgens de volkstelling van 1946 waren 8.609 Europeanen werkzaam in de landbouw, boscultuur en veeteelt. Zie Annuaire statistique de la Tunisie, 1948, blz. 12.

19) Geraadpleegd werd voor de gebeurtenissen tot en met 1939, een niet gepubliceerd Frans rapport over politieke stromingen in Noord-Afrika, waaruit alleen de feiten zijn geput, voorts de uitstekende door ETTORE ROSSI samengestelde kronieken van Tunesië, in het Italiaanse tijdschrift Oriente Moderno en TOYNBEE's Survey of international affairs 1925 deel I, blz. 504, 505, 521 e.v., 528—530, 532—534. Helaas! waren wij niet in staat van de in L'Afrique française gepubliceerde Franse opvattingen kennis te nemen, aangezien dit tijdschrift v.z.b. niet in enige Nederlandse bibliotheek is te raadplegen. Voor de jongste geschiedenis (1940 en daarna) werden geraadpleegd: de artikelen van GUÉRIF in Information et documentation van 22 en 29 April en 6 Mei 1950, het boek van BÉNAZET, blz. 101—168, de niet geheel volledige artikelen van MESSUD in Le Monde van 14 en 17 Juni 1950, verder World today 1948 en een artikel van LAVERGNE, in Revue des deux mondes van 1948, blz. 535 e.v.

20) Zie MESSUD in Le Monde 14 Juni 1950, blz. 1 en BÉNAZET, blz. 124—125.

21) Onder leiding van GUELLATY, die de „hervormingspartij" oprichtte, welke echter al spoedig ter ziele ging, zie GUÉRIF in Information et documentation, 29 April 1950, blz. 16 en 17.

22) GUÉRIF in Information et documentation, 29 April 1950, blz. 16 en 17.

23) Zie voor de tegenstelling dezer twee groepen, TOYNBEE in Survey 1937, deel I, blz. 504—505 en ROCHER, blz. 19.

24) Eigenlijk een nieuw „politiek bureau" van de Liberale constitutionele partij, zie GUÉRIF in Information et documentation 29 Apr. 1950, blz. 18.

25) Oriente Moderno 1934, blz. 350.

26) Oriente Moderno 1937, blz. 54.

27) BÉNAZET, blz. 129—131.

28) Een coalitie van burgerlijke radicalen, socialisten en communisten onder leiding van BLUM.

29) Zie voor meerdere bijzonderheden, GUÉRIF t.a.p., blz. 18.

30) Hij werd in 1949, volgens MESSUD in Le Monde 18—19 Juni 1950, blz. 3, uit de partij gestoten.

31) GUÉRIF t.a.p., blz. 19.

32) Ontleend aan het Franse rapport vermeld in noot 19.

33) Zie voor deze Libanees uit de secte der Druzen, die in 1946 overleed, de levensbeschrijving van E. LÉVI—PROVENÇAL in Cahiers de l'Orient contemporain IX—X (1947), blz. 5 e.v.

34) Dit citaat is ontleend aan het Franse rapport vermeld in noot 19.

35) Information et documentation 6 Mei 1950, blz. 13.

36) World today 1948, blz. 263—264. Zie ook GUÉRIF, in Information et documentation 6 Mei 1950, blz. 14, BÉNAZET, blz. 132, 144.

37) GUÉRIF t.a.p. blz. 12, en BÉNAZET, blz. 135.

38) Zie voor deze voorstellen, GUÉRIF in Information et documentation 11 Sept. 1948, blz. 4.

39) GUÉRIF t.a.p. blz. 4. De juiste toedracht van de zaak is blijkbaar nog niet te reconstrueren.

40) Zie naast het gunstig oordeel van GUÉRIF t.a.p. blz. 3 e.v. en van BÉNAZET, blz. 135—136 ook dat van LAVERGNE, blz. 545—547. Zie ook World today 1948, blz. 264 en GUÉRIF in Revue Hommes et Mondes 1950, blz. 228.

41) GUÉRIF t.a.p. blz. 6. Zie voor andere beschuldigingen ook BÉNAZET, blz. 137—138. Als reden van de abdicatie wordt in het officiële communiqué gezegd: „le souverain avait eu pendant l'occupation de la Tunisie une attitude de nature à compromettre la securité extérieure et intérieure de la Régence, zie PELLEGRIN, blz. 211.

42) GUÉRIF t.a.p., blz. 6.

43) GUÉRIF, in Information et documentation 6 Mei 1950, blz. 14 en BÉNAZET, blz. 138—140.

44) Het Duitse bewind had de beide verenigingen weer erkend, zie LAVERGNE, blz. 539.
45) MESSUD in Le Monde 17 Juni 1950, blz. 3.
46) Onder leiding van SALAH BEN YOUSSEF, die sedert de vlucht van HABIB BOURGUIBA naar Cairo in 1945, voorzitter van de Neo-Destour was. Zie World today 1948, blz. 269. Zie ook wat BÉNAZET, blz. 147 over de aanleiding van deze bijeenkomst zegt.
47) MESSUD, in Le Monde van 17 Juni 1950, blz. 3.
48) Voor meerdere bijzonderheden, zie GUÉRIF in Information et documentation 6 Mei 1950, blz. 14—15 en BÉNAZET, blz. 155—158.
49) Namelijk drie directeuren (van Financiën, Openbaar onderwijs en Openbare werken), de Franse minister van Defensie, de Secretaris-generaal en de Adjunct-secretaris-generaal die als secretaris optreedt.
50) Belangrijke decreten worden wel eens „lois" genoemd, GIRAULT, blz. 33 noot 2.
51) SILVERA, blz. 199—200.
52) SILVERA, blz. 206—208.
53) Zie hiervoor SILVERA, blz. 188 e.v. In 1922 werd het ambt afgeschaft, maar in 1933 weder ingesteld.
54) ROLLAND en LAMPUÉ, blz. 557.
55) Zie verder ROLLAND en LAMPUÉ, blz. 556.
56) GUÉRIF in Information et documentation 6 Mei 1950, blz. 16.
57) GUÉRIF in Le Monde 1 Juni 1950, blz. 1. Zie ook de rede van de Bey op 13 Juni 1950 in Le Monde van 15 Juni 1950, blz. 3.
58) GUÉRIF in Le Monde van 1 Juni 1950, blz. 1 en in Information et documentation, 6 Mei 1950, blz. 16.
58a) Zie Revue Hommes et Mondes, 1950, blz. 221.
59) Le Monde 31 Mei 1950.
60) Zie bijv. MONTÉTY in Le Monde van 18 Juli 1950, BÉNAZET, blz. 168 en Prof. JULIEN in Le Monde van 19 April 1950, blz. 4.
61) Zie nummer van 1 Juni 1950, blz. 1.
62) Zie Le Monde 15 Juni 1950, blz. 3.
63) Le Monde 18 Aug. 1950, blz. 1.
64) World today 1948, blz. 269.
65) Le Monde van 17—18 Sept. 1950, blz. 8 en van 19 Sept. 1950, blz. 3.
66) Prof. LAMPUÉ, blz. 25 e.v. beantwoordt deze vraag bevestigend en zijn mening is door het „Comité juridique de l'Union française" bevestigd, zie Revue jur. et pol. de l'Union française, 1948, blz. 237. Zie ook ROLLAND en LAMPUÉ, blz. 111. Een ander antwoord geeft echter LUCHAIRE, blz. 110—113. Naar zijn mening zijn de bedoelde protectoraten geen „états associés", zolang zij niet bij overeenkomst zich bereid verklaard hebben in de Unie de plaats van een „état associé" te willen innemen. Tot op die daad van hun zijde blijven zij „états protégés", die weliswaar deel uitmaken van de gemeenschap, die als Franse Unie het Franse imperium opvolgde, maar zijn zij geen deel van de Franse Unie als grondwettelijk instituut, zie speciaal blz. 113.
67) Zie o.a. ROCHER, blz. 22—26.
68) Zie La Tribune des Nations van 16 Juni 1950, blz. 4.
69) Le Monde 15 Juli 1950, blz. 1.
70) BÉNAZET, blz. 153—154.
71) Zie o.a. de circulaire van enige instituten in de Comptes rendus mensuels van de Académie des sciences coloniales tome X, Juli 1950, blz. 522 e.v. Zie ook de ingezonden stukken van CH. ROUX en A. COLONNA in Le Monde 5 Mei 1950, blz. 6 de artikelen van MESSUD in Le Monde en GUERNIER's artikel in Penant Oct. 1950, blz. 221 e.v.
72) De nummers van 15, 17 en 18 Juli 1950.
73) Zie over de bezwaan der Tunesische ministers, DE MONTÉTY in Le Monde van 4 Oct. 1950, blz. 5 en van 8 Nov. 1950, blz. 1 en 5.
74) Volgens Le Monde van 6 Dec. 1950, blz. 4.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR

De tussen haakjes geplaatste letters betekenen : A.I. = bibliotheek van het Afrika-Instituut te Leiden ; C.B.S. = bibliotheek van het Centraal Bureau van de Statistiek; E.V.D. = bibliotheek van de Economische Voorlichtingsdienst; K.B. = Koninklijke bibliotheek ; L.U.B. = Leidse Universiteitsbibliotheek. De literatuur achter welke geen haakjes geplaatst zijn, werden in de bibliotheek van het Vredespaleis geraadpleegd.

Annuaire statistique de la Tunésie, 1948 (C.B.S.)

Bénazet, H., L'Afrique francaise en danger, 1947 (A.I.).

Cahiers de l'Orient contemporain, uitgegeven door de Centre d'études de l'Orient contemporain de l'Institut d'études islamiques de l'Université de Paris (A.I.).

Cambon, H., Histoire de la régence de Tunis, 1948.

Comptes rendus mensuels des séances de l'Académie des sciences coloniales (A.I.).

Despois, J., L'Afrique du nord (eerste deel van L'Afrique blanche française), 1949 (A.I.).

Enzyklopaedie des Islam 1913—1934, verschillende artikelen (L.U.B.).

Girault, A., Principes de colonisation et de législation coloniale. La Tunisie et le Maroc, 6e druk, bewerkt door L. Milliot, 1936 (L.U.B.).

Guérif, J. H., En une année Moncef Bey a connu les difficultés d'un long règne in Le Monde van 3 Sept. 1948, blz. 3.

Idem. Le règne de Moncef Bey, in Information et documentation van 11 Sept. 1948 (E.V.D.).

Idem. L'évolution des relations franco-tunésiennes, in Information et documentation van 22 en 29 April 1950 en 6 Mei 1950.

Idem. Les rapports franco-tunisiens, in Le Monde van 1 Juni 1950, blz. 1—2.

Idem. Le problème tunisien, in Hommes et Mondes Oct. 1950, blz. 221 e.v. (K.B.).

Guernier, E., Le régime du protectorat au Maroc et en Tunisie, in Penant Oct. 1950, blz. 221 e.v. (A.I.).

Handwörterbuch des Islam, 1941, verschillende artikelen (L.U.B.).

Julien, Ch. A., France and Islam, in Foreign Affairs, Juli 1940, blz. 680 e.v.

Idem. Jules Ferry, in Les politiques d'expansion impérialiste, blz. 11 e.v., 1949 (A.I.).

Lampué, P., L'Union française d'après la constitution, in Rev. jur. et pol. de l'Union fr. 1947, blz. 1 e.v. (L.U.B.).

Luchaire, F., Manuel de droit d'outre-mer, 1949.

Marçais, G., Tunis et Kairouan, 1937 (L.U.B.).

McKay, V., The French in Tunisia, in Geographical Review 1945, blz. 368 e.v. (L.U.B.).

Idem. France's future in North-Africa, in The Middle East Journal 1948.

Messud, G., France et Tunésie, in Le Monde van 11—12, 13, 14, 17 en 18—19 Juni 1950.

Montéty, H. de, La Tunisie à la croisée des chemins, in Le Monde van 15, 16—17 en 18 Juli 1950.

Oriente Moderno, verschillende artikelen (L.U.B.).

Pellegrin, A., L'Islam dans le monde, 1950 (A.I.).
Rambaud, A., Jules Ferry, 1903 (K.B.).
Rocher, L., Perspectives d'évolution politique en Afrique du nord, in L'Afrique et l'Asie no. 12, 1950, blz. 5 e.v.
Rolland, L. et Lampué, P., Précis de droit des pays d'outre-mer, 1949 (A.I.).
Rouard de Card, E., La Turquie et le protectorat francais en Tunisie, 1916.
Silvera, V., La récente réforme gouvernementale tunisienne, in Revue juridique et pol. de l'Union fr. April—Juni 1948, blz. 175 e.v.
Toynbee, A. J., Survey of international affairs, 1925, deel I en 1937 deel I.
Tunisie, sous la direction d'Eugéne Guernier. Encyclopédie de l'empire français : l'encyclopédie coloniale et maritime, 1947 (A.I.).
World today 1948, blz. 261 e.v. Tunisia — a convalescent protectorate.